

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayısı
Issue: Outbreak Diseases Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 189-208

Yakut ve Yukagirlerin Geleneksel Dünya Görüşünde Salgın Hastalıklarla İlgili Anlatı, İnanış ve Uygulamalar *Narratives, Beliefs and Practices on Epidemics in Traditional Worldview of Yakuts and Yukaghirs*

• İrfan POLAT*

* Dr. Arş. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Van / Türkiye.
Ph.D. Research Assist. Van Yuzuncu Yil University, Department of Education of Turkish and Social Sciences, Van / Turkey.
irfanpolat@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9870-5951

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
28/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
01/07/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
15/07/2020

Atıf: Polat, İ. (2020). Yakut ve Yukagirlerin Geleneksel Dünya Görüşünde Salgın Hastalıklarla İlgili Anlatı, İnanış ve Uygulamalar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 189-208

Citation: Polat, İ. (2020). Narratives, Beliefs and Practices on Epidemics in Traditional Worldview of Yakuts and Yukaghirs. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Outbreak Diseases Special Issue, 189-208

Öz

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar hemen her coğrafya yayılan çiçek hastalığı, Sibirya'da yaşayan topluluklar üzerinde de etkisini göstermiştir. Yerli halkların, ölümler sebebiyle nüfusunun azalması, hastalığın gündelik hayata büyük ölçüde sirayet etmesiyle neticelenmiş ve bu hastalık da söz konusu halkların panteonunda yer almıştır. Bu hususlardan etkilenen topluluklardan biri de, Sibirya'nın en eski sakinlerinden Yakutlar ve Yukagirler olmuştur. Sibirya'da yaşayan ve Şamanizm'i geçmişten günümüze yaşayan diğer topluluklar gibi, Yakut ve Yukagirler de hastalıklara orta dünyada yaşayan olağanüstü varlıkların sebep olduğunu düşünürler. Söz konusu varlıkların insanın iç organlarını yahut ruhunu (kut-ayibii) yemesiyle ortaya çıkan hastalıklar, çeşitli anlatı, inanış ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, bilinen ortaya çıkışıyla XVII. yüzyıldan itibaren görülen çiçek hastalığı ve diğer salgınların Yakut ve Yukagirlerin dünya görüşleri üzerindeki yansımalarını ve sözü edilen tarihten itibaren meydana gelen mitik tasavvurdaki değişimlerin sebeplerini ortaya koymaktır. Bununla beraber çiçek hastalığıyla ilgili henüz yayınlanmamış metinler de bilim dünyasına sunulmuş ve böylelikle Yakutlar ve Yukagirler üzerinden Sibirya halklarının salgın hastalıklara bakış açısı ele alınmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yakut, Yukagir, salgın, çiçek hastalığı, Şamanizm.

Abstract

Smallpox spreading from XVII. Century to XIX. century in almost every geography has also shown its effect on the communities living in Siberia. The disease, seriously affecting the population, became a part of reproduction process of pantheon and Shamanism which is an important component of daily life. Two of the communities affected by these issues are the oldest residents of Siberia: Yakuts and Yukaghirs. Like any other Siberian peoples, Yakuts and Yukaghirs also believe that extraordinary beings are the reason of the diseases which infect people by eating their soul or internal organs. For this reason, there is an enormous system of folk narratives, beliefs and practices about the diseases. This study aims to handle the effects of smallpox and other pandemics on traditional worldview and mythical imagination of Yakuts and Yukaghirs. Besides folk narratives of mentioned communities will also be presented and thus with the help of Yakuts and Yukaghirs, a perspective from Siberia on pandemics will be handled.

Keywords: Yakut, Yukaghir, pandemic, smallpox, Shamanism.

Giriş

Tarihin pek çok aşamasında görülen salgın hastalıklar, başta din, sosyoloji ve psikoloji olmak üzere gündelik hayatın temel dinamiklerinde köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Tarihte bilinen ve en çok etkili olan salgın hastalıklar Atina Vebası (M.Ö. 430-426), Antoninus Vebası (M.S. 165-180), Justinianus Veba Salgını (M. S. 541-750), Kara Veba (1334-1400), Çiçek Hastalığı (XVII-XIX. yüzyıllar), Kolera Salgını (1817-1923), Üçüncü Veba Salgını (1855-1945), Rus Gribi (1889-1890), İspanyol Gribi (1918-1920), HIV Virüsü (1959-), SARS (2002-2003), Domuz Gribi (H1N1, 2009-2010), MERS (2012-) ve Ebola (2014-2016) olarak anılabilir (Huremovic, 2019: 7-35; Samal, 2014: 166-168). Ancak bu salgınlar içerisinde zikredilen çiçek hastalığı, özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilhassa Sibiryahı sahası üzerinde etkili olmuş ve söz konusu coğrafyada yaşayan insanların özellikle gündelik-sosyal hayatlarında ve dünya tasavvurlarında da birtakım değişikliklere sebebiyet vermiştir.

Variola adıyla da bilinen çiçek hastalığı, genellikle havadaki damlacıklar yoluyla bulaşan ve vücuda üst solunum yolundan giren, akut viral bir hastalıktır. Yapılan araştırmalara göre hayvan kaynaklı olmayan çiçek hastalığı, taşıyıcı bir insan vasıtasıyla bulaşmıştır. Virüsün 12 günlük kuluçka dönemi, kabukta uzun süre dayanabilmesi ve birkaç metreden dahi hava yoluyla bulaşabilmesi yayılım hızını artırmış ve tespitini güçleştirmiştir. Öte yandan, bilindiği kadarıyla Paleolitik çağda rastlanmayan çiçek hastalığı, muhtemelen Neolitik çağda görülmüş ve frengi hastalığından türemiş olabilir (Crosby,

1008-1009). Fakat hastalığın bulgularına ilk defa, Mısır'da yaklaşık 3.000 yıl önce mumyalanmış üç insanda rastlanır (Fenner vd., 1988: 211). Çiçek hastalığı, ciddi anlamda bir salgına dönüştüğü XVII. yüzyıldan önce XVI. yüzyıla kadar bir çocuk hastalığı olarak görülmüş; yeni doğanlarda ve çocuklarda ciddi ölüm oranlarına sebep olmuştur. Fakat XVII. yüzyılın başlarında, yetişkinler arasında da yayılmaya başlamış ve dolayısıyla da zirve yapmıştır (Worboys, 2017: 74).

Hastalığın en çok görülen semptomları ani ve halsizliğe sebep olan yüksek ateş, baş ağrısı, kas ve sırt ağrıları; çocuklarda kusma ve çarpıntıdır. Çok şiddetli vakalarda ciltte, deride ve diğer organlarda kanama ve beraberinde meydana gelen kan zehirlenmesi, hafif döküntülerden hemen önce gerçekleşir ve ölüme sebep olur. Vakaların çoğunda, hastalığın başlangıcından 2 ila 5 gün sonra döküntüler çıkmaya başlar. Yoğunlukla yüzde, avuç içlerinde ve tabanlarda beliren döküntüler, birkaç gün sonra sivilceye dönüşür, kabarmaya başlar ve beraberinde de ölümcül bir enfeksiyona sebep olur. Hastalığın 8 ve 9. günlerinde kuruyan ve kabuk tutan döküntüler, deride içe göçük yaralar oluşturur. Kılcal damarlarda pıhtılaşma, dokulara besin ve oksijen taşınamaması neticesinde de ölümler meydana gelir (Williams, 2010: 20-21). Bir virüs olması dolayısıyla mutasyona uğrama şansı yüksek olan çiçek hastalığı, genellikle büyük (variola majör) ve küçük (variola minör) olmak üzere ikiye ayrılır. Varilo majör, %20-%30 ölüm oranına; varilo minör ise hafif semptomlarla %1'lik bir ölüm oranına sahiptir (Finer, 2004: 56-63).

Belirtildiği gibi çiçek hastalığının Sibirya'daki yayılımı XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış ve dalgalar hâlinde etkileri olmuştur. Bu etkilerin en başında nüfusun önemli ölçüde azalması, şamanların hastalığa karşı aldıkları tutumlarda ve bu suretle Türk mitolojisinde hâlihazırda hastalıkların sebebi olarak görülen olağanüstü varlıkların panteondaki yerindeki değişimler olmuştur. Bu değişimle beraber de anlatı, inanış ve uygulama bağlamlarındaki zenginlik dikkate değer bir ölçüde artmıştır. MihályHoppal'ın kaydettiğine göre Oroçlar arasında hekim-şaman unvanını alabilmek için çiçek hastalığından kurtulmak gerekiyordu (Hoppal, 2019: 163). Benzer bir biçimde Popov'un Avam-Samoyedler arasından derlediği bir şaman anlatısına göre, çiçek hastalığına yakalanan şaman, üç gün bilinçsiz, ölü gibi yatar ve neredeyse yakınları tarafından gömülmek istenir. Söz konusu şaman, aynı zamanda bu süreç içerisinde çiçek hastalığının ruhuyla tanışır ve su iyesinden şamanlık yapma yetkisi

alacağını öğrenir. “Dalgıç” lakabını alır ve yeraltında frengi hastalığını bulaştıran iyeler tarafından kalbi yenir (Eliade, 1999: 62).¹

Aynı geleneğin izlerine Sagaylar arasında da rastlanır: Şamanlık yetisini veren ata ruhları, dağ iyeleri ve çiçek hastalığı iyesisidir (Aleksyev,2013: 136)Yine Altaylıların geleneksel dünya görüşünde *bistinkudaylar*(bizim tanrılar) olarak adlandırılan körmösler, kendi isteklerini insanlara kızamık, çiçek hastalığı, trahom (bir çeşit göz hastalığı), sifilis, irinli yaralar ve tümörler göndererek belli ederler (Anohin, 2006: 28).Aşağıda belirtileceği üzere Yukagir ve Yakutların çiçek hastalığının ruhunu Rus kaynaklı olarak algılanmaları ve dolayısıyla da kendi panteonlarına ait bir varlık olarak görmemeleri gibi, Altaylılar tarafından söylenen bir alkışta da aynı bakışın izleri tespit edilebilir:

On yedi han (yol) ayırımında, / On yedi denizden, / Ayrılıp çıktınız, / Tabip iken tedavi edin! / Otacı iken tedavi edin! / On yedi denizin birleştiği yerden, / Kendi anneniz büyük nehre, / Yaşadığınız yere geri dönün, / On yedi girdabın döndüğü yerde yaşardınız! / Bu topraklardan çıkıp / Siz dokuz kardeş arasındaydınız. / Anneniz büyük nehrin izni ile / İnsanlar arasında dolaşırsınız. / Özlem çekmektesiniz / Şimdi dönün, / Yeter artık! (Lvova vd., 2013: 97-98)

Çukçi ve Koryaklar arasında çiçek hastalığının kaynağı ile ilgili anlatılan bir mite göre, güneş, dünyaya iner ve bir kızla evlenir. İkisi beraber, güneşin ışınlarıyla yükselirler ve bir gece Pebble Nehri (Samanyolu) kıyılarında kalırlar. Sabah olduğunda ve güneş yerine döndüğünde, dişi bir hamamböceği, güneşin karısını soyar ve onu çimenlerin köklerine saklar. Kadının kıyafetlerini giyer ve onun yerine geçer. Güneşin karısı da bir şekilde yeryüzüne çıkmayı başarır. Bir de oğul dünyaya getirir ve rengineyi avlayarak yaşar. Çocuk da epey hızlı büyür. Yay kullanmayı öğrendiğinde, annesi onu, babasını aramak üzere gönderir. Giderken de oğluna, okunuPebble Nehri’ne doğru atmasını söyler. Oğlanın attığı ok, güneşin evinin yakınına düşer ve güneş, oğlanı tanıyıp asıl karısını bulur. Durumun farkına varan güneş, hamamböceği karısından bitlerini ayıklamak için izin ister ve parmaklarını kadının saçlarında gezdirirken, böceğinkine benzer çatık bir boynu olduğunu farkederek. Daha sonra evinin önüne odunları yığıp,

¹ Burada dikkati çeken pek çok motif benzerliğinden bahsedilmelidir: 1. Yukagir şamanlığında da şamanın kendisini benzetmeye çalıştığı en önemli hayvanlardan biri de dalgıç kuşudur ve şaman, kostümüyle kuşa benzemeye çalışır. 2. Yakut şamanlığında, aday-şamanın vermesi gereken son sınav, hastalık ruhları tarafından parçalanmak ve yenilmektir (bk. Ksenefontov, 2011; Jochelson, 1924; Prokofyeva, 2014).

hamamböceğini de ateşe atar. Hamamböceği ölmeden önce çiçek hastalığı, frengi ve benzer salgın hastalıklarla insanları lanetler (Bogoras, 1902: 657-658).

Yakutlar

Yakutların çiçek hastalığıyla mücadelesi 1652 yılında başlamış ve hastalık, dalgalar halinde 1653, 1657-1659, 1691-1694 ve 1880 yıllarında etkinliğini artırarak nüfusun önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Çiçek hastalığıyla beraber kızamık da ciddi oranda Sibiryaya halklarını etkileyen salgın hastalıklardan biridir. Rusların söz konusu coğrafyalara gelmesinden önce bilinmeyen çiçek hastalığı ve kızamık, bu sebeple yayılım alanı bulduğu için Yakutlar çiçek hastalığını ve kızamığı kızıl saçlı ve kırmızı elbiseli Rus bir kadın olarak tasavvur etmişlerdir. Bu sebeptendir ki Popov tarafından aktarılan bir Yakut efsanesine göre çiçek hastalığı, kral Herod'un ortanca kızı olan Buospa'dır:

Yakutların dediğinde göre eski zamanlarda Kral Herod yaşardı. Dokuz güzel kızı vardı. Bu asil kızlar bülbül suretindeydiler ve Hazreti Yahya'yla şarkılarıyla alay ettiler. Bunun sonucunda da Hazreti Yahya tarafından lanetlendiler. Altı kızdan üçü, bulutların kızlarına dönüşüp üst dünyada yaşamaya başladılar. Geriye kalan üçü de abası'lara dönüştüler ve dünyada yaşadılar. En büyükleri Khonsuo Khotun, ortancaları Buospa ve en küçükleri Chuona'ydı. (Popov'danakt. Gurviç, 1974: 249; 251)

Kulakovsky'nin tespitlerine göre Yakutlar arasında hastalık bulaştıran ruhlar (abası), dört kategoriye ayrılır: 1. Dünyanın varlığından beri mevcut olan abasılar, 2. Özellikle şarbon, kızamık ve çiçek hastalığına sebep olan Rus abasıları, 3. Tedavi edilebilen orta dünya abasıları, 4. Hayali abasılar (Kulakovsky, 1923: 25).

Yakutların dünya görüşüne göre çiçek hastalığı, kırmızı bir sincap, kuş, yalın ayak bir kadın olarak dolaşırken, kimi görüşlere göre de bir yabancının arkasından kar kızıyla veya at sırtında dolaşır. Rus tesiriyle ortaya çıkan görüşlerde ise çiçek hastalığı mezarlıklarda, harabe evlerde görülen, tek kollu, tek bacaklı, kirpiksiz, iki büyük dişli bir canavar olarak tasavvur edilir. İnsanları takip edeceği için çiçek hastalığından kurtulmanın en iyi yollarından biri, tedaviden ziyade seyahat etmek, yer değiştirmektir. Üstelik salgın boyunca "Bospua" adı da anılmadığı gibi, onu "teyze" olarak adlandırırlar. Ksenefontov'un kayıtlarına göre hastalığın adını anmak istemeyen Yakutlar, diğer Sibiryaya halklarına benzer bir biçimde onu "Hanimefendi-sahibe" olarak çağırırlar. Vilvuy (nehri) Yakutları

hastalığı ve diğer abası kardeşlerine “kuzeyli yaşlı kadınlar” derler. Hastalıktan korunmak maksadıyla yola çıkanlar hastalığın kendilerini takip etmesinden sakınmak için ocak demirini veya yakılarak kömürleşmiş bir ağaç parçasını atarlar. Bu doğrultuda ateş kültüyle alakalı başka korunma yöntemleri de dikkati çeker. Vilvuy Yakutları arasındaki bir başka uygulamaya göre, hastalıktan korunmak için yalnızca huş bitkisi yakılır ve ateş, söğüt veya huş çubuklarının sürtünmesiyle elde edilir. Bu, abasının insanları takip edebileceğinin, bir başka deyişle hastalığın canlı olarak tasavvur edildiğinin bir başka göstergesidir (Ksenefontov, 2011: 100; Gurviç, 1974: 254-255).

İnanışa göre çiçek hastalığının dokunmadığı insanlar veya aileler, dışı olarak görülen hastalık ruhuna hizmet etmişlerdir. Buna göre hastalığın ruhunu komşularına veya diğer yerleşim birimine götüren bu insanlar, hastalıktan etkilenmemiş, bir diğer deyişle, hastalık onlara merhamet etmiştir. Hatta derlenen bir anlatıya göre, çiçek hastalığının hizmetinde bulunan bir Yakut, hastalığı insanlara bulaştırmış ve bunun karşılığında hastalık, “insanlar arasına yayılmama izin verdiği için, kendi insanlarına söyle, boynuzları olan şapkalar taksınlar. Böylelikle onlara dokunmayacağım” demiştir (Gurviç, 1974: 250). Yakutların çiçek hastalığına başka bir yaklaşım tarzı ise Priklonsky tarafından kaydedilmiştir. Buna göre Yakutlar, evlerinin içine küçük bir kayık ya da kızak koyarlar ve bu kayık veya kızığa da evin dışına bakacak şekilde yerleştirirler. İnanışa göre yaşlı bir kadın olarak çiçek hastalığı, bir tedavi ayini gerçekleştirildikten sonra uykuya daldı ve eve konulan kayık veya kızakla da uzaklaştırılmış olurdu (Priklonsky, 1891: 25). Bazı uygulamalara göre evde bir yemek hazırlanır ve çiçek hastalığı da mitik olarak yemeğe davet edilirdi. Aynı uygulamalar, kızamık için de gerçekleştirilirdi.² Özellikle kadınların ve genç kızların abasına hitaben söylediği şarkılar/alkışlar da bir tedavi biçimiydi. Öyle ki Olenek (Olenyek) Havzası’nda yalnızca şarkı/alkış söyleyebilenlerin bu hastalıkları tedavi edebileceğine inanılırdı (Gurviç, 1974: 255-256).

Yakutların çiçek hastalığı ve kızamık gibi salgın hastalıklara yönelik tedavi yöntemlerinden biri de şamanın bir ayin gerçekleştirmesi ve hastalığın ruhu için bir köpeğin canlı olarak gömülmesidir (Zhukova, 2012: 313). Yakutlar arasında tespit edilen bir anlatıya göre, yeni doğan bir bebeğin içine XIX. yüzyılın

² Yukagirler de Yakutlar gibi hastalıklara sebep olan *ku’ku’*ların insanlar gibi yaşadıklarına ve evlenip çocuk sahibi olduklarına inanırlar. Yakutlara göre çiçek hastalığına sebep olan abası, en çok çığ balığı severdi ve ruh, bu suretle yumuşatılabilirdi.

sonundaki salgında çiçek hastalığı yüzünden ölen bir akrabasının ruhu girmiştir. Çocuk konuşmaya başlayınca, ilk sözleri şunlar olmuştur: “Djargata’ch gölündeki pek çok insan ve bizler, çiçek hastalığı yüzünden öldük. Tek bir at sırtında öteki dünyaya gidiyoruz.” Anlatıya göre çocuğun ailesi, 1888 yılındaki salgında ölen Paul adlı akrabaları ve göl civarındaki diğer insanlar için bir tek at kurban edildiğini hatırlarlar (Jochelson, 1924: 161). Gurviç tarafından kaydedilen bir diğer anlatı ise şu şekildedir:

Kylepelfin Timofey’in atası, Yakutistan’dan bir Rus ile evlenmiş. Kadın, bir tüccarın kızıymış. Kocası, onu kıskançlığı yüzünden öldürmüştü. Her şey böyle gelişmiş. Bir gün Rus bir tüccar, gelip kadının evinin yanında durmuş. Kadın da akrabalarını görmek için Rus tüccara gitmiş. Kocası avdaymış. Adam geri döndüğünde üvey annesi, “Karım Rus Tüccarı görmeye gitti. Aptalsın! Utan! Ona töreyi öğretemedin!” deyip oğluna tokat atmış.

Kocası, karısının ardından gitmiş ve saçlarından tutup onu ormanda bir çam ağacından asmış. Eve kötü şans getirmiş ama yapacak bir şey yokmuş. Kadın çoktan ölmüş.

Kızın ailesi kızlarının başına geleni duyup karşı taraftan intikam almak istemiş. Adama bir kutu göndermişler, kutunun içine de çiçek hastalığını koymuşlar. Kutu ellerine ulaştığında herkes toplanıp hediyenin ne olduğunu görmek istemiş. Kutuyu açtıklarında ortalığı mavi bir duman kaplamış, insanların çoğu yere düşmüş, ikisi ise kaçmayı başarmış. Evde yalnızca kör bir yaşlı adam kalmış. Hastalık ruhlarını sayısı epey fazlamış. Ruhlar, sığır gütmeye ve zengin insanların yaptıklarını yapmaya başlamışlar. Kendi aralarında ara sıra konuşup kalmayı veya gitmeyi tartışarlarmış ama o yaşlı adam kalmaları için yalvarırmış. Ruhlar da hem adama hem de sığırlarına göz kulak olurlarmış. Böylece çiçek hastalığı buralarda git gide artmış. Etrafta dolaşır ama tüccarın kızı çam ağacına asıldığı için çam ormanlarına zarar vermezmiş. (Gurviç, 1974: 261)

Bu bağlamda bir Yakut’tan derlenen memorat da şu şekilde aktarılabilir:

Çiçek hastalığına yakalanmıştım. Çadırıma gelen üç Rus kadın gördüm. Bu üç kadın aslında çiçek hastalığının ruhu olan Bospua’ydı. İçeri girdiklerinde çeşitli simgelere vaftiz edip el sıkıştılar. Beni selamladılar. Derler ki eğer çiçek hastalığı hafif geçerse, ruh yalnızca hastanın parmak uçlarını sallar. Ancak hasta ölecekse sıkıca tokalaşır, parmakları sıkır

ve hastanın canını yakar. Orada öylece yatmış, şaşkınlık içindeydim. Kadınların her bir hareketinde ten renkleri değişiyordu. Uzun süre hasta yattım, cildim üç kez gitti, genellikle bilincim kapalıydı.” Aktarılan memorata ek olarak Yakutlar arasında gerçekleştirilen tedavi yöntemleri de “Rus kadının rahat ettirilmesi” teması etrafındadır. Buna göre bir evde toplanan insanlar, masayı bir örtüyle kaplar, varsa alkollü bir içecek, yoksa suyla dolu ve üstü örtüyle kaplı bir bardağı masaya koyarlar. Ortaya bir kızıl tilki derisi koyulur. Bu esnada çiçek hastalığının nasıl yaklaştığı ve yoluyla ilgili şarkılar söylenir. (Gurviç, 1974: 251-252; 256)

Gurviç’e ek olarak, Ksenefontov da Yakutlar arasından çiçek hastalığıyla ilgili dört; veba ile ilgili bir anlatı derlemiştir. Çiçek hastalığının boğa suretinde tasvir edildiği bu anlatılardan ilkinde, çiçek hastalığı önce bir kısrağ, daha sonra ise boğa suretine bürünerek, boğa suretindeki bir şaman ile süsüşür. Mücadele sonucunda mağlup olan hastalık, şamanın dokuz nesil soyuna dokunmayacağına söz verir. İkinci anlatıda “Ogusar-Oyun” lakaplı bir şaman ve çiçek hastalığı boğa suretinde mücadeleye girerler. Çadırdaki gerçekleşen bu mücadele, şamanın karısının içeri girmesiyle onun aleyhine döner ve şamanın ailesinden yedi kişi, hastalık tarafından öldürülür. Üçüncü anlatıda da iki boğa olarak süsüşen hastalığın ruhu ve şaman, birbirlerine üstün gelemeyince, hastalık Mitahsk Yakutlarına dokunmayacağına söz verir. Çiçek hastalığı ile ilgili son anlatıya göre, Hariyalaask adasında yaşayan Batiyalaah adlı şaman, çiçek hastalığı ile tolaşış onu yener ve bir süre sonra ölür. Hastalık tekrar ortaya çıkınca, Küsteh adlı bir başka şaman, Batiyalaah’ın ruhunu, hastalıkla savaşmak üzere çağırır ancak halk, şamanın ruhu için gerekli hazırlıkları yapmadıkları için onun himayesi altına giremezler ve hastalık tarafından telef edilirler. Veba (*Hara yöliyyü* – kara ölüm) ile ilgili anlatıda ise, bu hastalığa yakalanan Hatı adında bir kızı tedavi etmesi için şaman Caarin çağırılır. Hastalığı avucuna alıp onu bataklık bölgeye götüren şaman, cıvaya dönüşen hastalık ruhunu Nejeli gölüne düşürür (Ksenefontov, 2011: 93-94; 99-100; 268-270; 237).

Yukagirler

Tarihi kayıtlara göre XVII. yüzyılda Yukagirler arasında çiçek hastalığının yayılması, 1669 ve 1691-1694 yılları arasında tekabül etmektedir. Üstelik 1690’lardaki salgın neticesinde Yukagirlerin toplam nüfusunun yarısı ölmüştür. XIX. yüzyıla gelindiğinde 1884 ve 1889 yıllarında tekrar baş gösteren hastalık, özellikle Azaley kabilesini ortadan kaldırmıştır. Ölen yerli halkın içinde şamanlar da

oldukça büyük bir darbe almış ve yaşlı şamanların neredeyse tamamı ölmüştür (Okladnikov, 1975: 15). Keza 1859 sayımlarında 2500 olan Yukagirlerin toplam nüfusu, 1897’de 1500 olarak kaydedilmiştir (Jimenez&Willerslev, 2007: 529; Cruishank ve Argounova, 2000: 101). Ünlü Yukagir bilim adamı GavrilKurilov’un tespitlerine göre hastalık sonrasında on kadar Yukagir kabilesi ortadan kalkmıştır (Kurilov, 2005: 17). Duranlı’nın Spiridonov’dan aktardığına göre Yukagirler, çiçek hastalığı ve kızamığın ruhuna *Koj-epieadını* vermişlerdir (Duranlı 2019: 73).

Yukagirlerin görüşlerine göre hastalığa sebep olan ruhlar “ku’kul” ve “yu’oye” olarak adlandırılır ve aynı zamanda şamanların yardımcı ruhları arasında da görülürler. Ancak salgın hastalıklar söz konusu olduğunda, Yukagirler bu hastalıklara *yo’ibe*’lerin sebep olduğunu düşünürler. Mitik tasavvurda *yo’ibe*, diğer milletlerin şeytani ruhlarına verilen isimdir. Bu bağlamda kızamık, çiçek hastalığı, kızıl hastalık ve influenza gibi salgın hastalıklara sebep olan varlıklar, Rusların *yo’ibe*’leridir (Jochelson, 1924: 153). Köken olarak *yo’ibe*, “hasta olmak” anlamına gelen *yoi-* fiilinden türemiştir (Nikolaeva, 2006). Yukagirlerin çiçek hastalığının kaynağı ile ilgili başka bir görüş de, onun Kazaklar tarafından OmolonYukagirlerini öldürmek amacıyla getirildiğidir (Lomidze, 1987: 139).Yukagirlerin hastalığın ruhunun gelişiyile ilgili bir anlatıları şu şekilde verilebilir:

Eskiden Yukagirlerin sayısı daha çokmuş. Bir keresinde altmış yaşlarında yaşlı bir Yukagir, “yakınlarda dolaşmakta, bana doğru gelmekte, Sredne-Kolymsk şehrinden buraya doğru bir salgın gelmekte. Utangaçsan arkana bakma. Kızamık girer ve tekrar çıkmaz ama ben hastalığı yakalayacağım” demiş. Hastalık gelene kadar herkes korku içinde beklemiş.

Hastalığı gözleyen adam, bir gün dışarı çıktığında sisin yaklaşmakta olduğunu görmüş. Rüzgâr çıkmış ve gece olunca, birisi yaşlı adamın kapısını çalmış. Kapıdaki kadın Rusça “donuyorum” demiş. Yaşlı adam, gelenin hastalık olduğunu anlamış.

Hastalığa, “beni yemeyeceksin. Girmene izin veririm ama avluya girmeyeceksin!” demiş. Kadın, yaşlı adamın teklifini kabul etmiş. İçeri giren Rus kadın, yekpare beyaz bir elbise giyiyormuş. Ateşin yanına yaklaşıp ısınmaya başlamış; yaşlı adamsa tetikte bekliyormuş.

Kadının dudaklarının kenarından kan akıyormuş. Adam kendi kendine “bizden birini yemiş” diye düşünmüş. Kapıyı kilitleyip kadının üstüne yürümüş. Dışarı baktığında

kızamığın bir kızı tuzağa çekip yediğini görmüş. Yaşlı adam tuzağı görüp dışarıdan almış. “Kahrolası, seni içeri aldım, sen de bizden birini yedin. Sredne-Kolymensk’e git” demiş. Kadın, “büyükbaba, gitmeyeceğim. Bir rüzgâra dönüşeceğim” demiş ve Sredne-Kolymensk’e geri dönmüş. Kadın gittikten sonra yolda bir kız, ölmüş halde yatıyormuş. Gerideki herkes hayatta kalmış. (Gurviç, 1974: 263)

Diğer Sibiryalı halklarında olduğu gibi, Yukagirler de hastalık ruhlarının kişinin iç organlarını ve ruhunu (ayibii) yemesiyle hastalıklara sebep olduğuna inanırlar. Şamanlarının hastalıkları tedavisi şu şekilde gerçekleştirilir: Hastalığı tedavi etmek için şamanı çağıran kişi, şaman gelmeden onun davulunu kendi evine götürür ve davulu ısıtır. Şamanın gelişinden sonra yardımcısı, şamana palto, şapka ve davulunu verir. Bir süre davulunu elinde tutan şaman, onu çalmaya başlar. Tavşan, guguk kuşu, leylek, baykuş, dalgıçkuşu, kurt, ayı ve köpek gibi yardımcı ruhlarını, onların sesini çıkararak çağırır ve alkışlarını söylemeye başlar: “Ateş-ana, senin sıcaklığınla güçlü olacağım. / Yurt-ana, senin törenle kötülük uzun sürmez.”

Daha sonra davulunu bir süreliğine çalmayı bırakır ve kapıya arkasını döner. Evin tam ortasında (merkezinde) durarak tekrar alkışını söyler: *Orman-anaları, toprak-ana, hepiniz korumaya hazır olun.* Şaman, bu alkıştan sonra hastaya dönerek: *Anamız, bize merhamet et, kendi yurduna git.* der. Şayet şaman, tedavi etmeye çalıştığı hastalığın kızamık veya çiçek hastalığı gibi bulaşıcı bir hastalık olduğuna kanaat getirirse, devamında şu alkışı söyler: “Rus toprağından gelen ana! Evlatlarına acı. Sıcaklığımı ver. Soyumuz bu gelenekle uzlaştı, bize acı! Sözlerimi toprağına fırlatma (beni dinle). Sen bizim anamızsın! Bize acı ve diyarına git!”

Bu alkışından sonra evin kapısına yönelen şaman, yardımcı ruhlarına hitaben “koruyucularım (ca’niepul), etrafıma toplanın!” der ve kapıyı yarım açarak ruhlarını nefes almak suretiyle içine çeker. Tekrar eve doğru dönerek ellerini pençe gibi tutar, gözlerini yukarı çevirir ve dilini dışarı çıkarır. Hiçbir şey söylemeden evin ortasına doğru gelir ve yere oturur. Oturunca pençe biçiminde duran ellerini düzeltir ve dilini ağzına yerleştirir. Bu esnada ruhlar, şaman aracılığıyla konuşur ve şamanın umumiyetle kadın olan yardımcısı da ruha cevap verir. Konuşmanın sonunda ruh, şaman aracılığıyla hastanın ruhundan gitmek için birtakım isteklerde bulunur (sunu olarak tütün, içki vb.) (Jochelson, 1924: 201-203).

Yakutların çiçek hastalığını “teyze” olarak adlandırmaları gibi, Yukagirler de bu hastalığın ruhuna “ulu nene”³ veya şaman dualarında “anne” adını verirler ve bu adın verilmediği kabilelerde de hastalığı yine dişi olarak tasavvur ederler.⁴ İnanişâ göre çiçek hastalığı geniş yollarda ve birbirine yakın evler arasında dolaşır ama insanlarla yakınlaşamazmış. Daha sonra kırmızı elbiseli güzel bir Rus kızına dönüşüp evlere girmeye başlamış ama girdiği evlerde çocuklardan başka kimse yokmuş. Hastalık, çocuklara hediyeler vererek etrafta yaşayanlar hakkında bilgi toplamış. Şayet hastalık girecek bir ev bulamazsa, bir kuzguna dönüşerek yüksek ağaçların tepelerine çıkar ve ocaktan yükselen dumanı ve etraftaki sesleri dinlemiş. Bu sebeple de insanlar salgın boyunca yüksek sesle konuşmaktan ve ellerinde balta veya başka bir aletle gürültü yapmaktan kaçınmışlar. Betil kabilesi arasındaki bir halk anlatısına göre tilkiler için daha önce kurdukları tuzakları kontrol etmeye giden iki adam, tuzaklarında güzel bir Rus kız bulurlar. Ölmek üzere olan bu kızın elleri ve ayakları da soğuktan donmak üzeredir. Ancak kız, insanları hasta etmek için ararken yanlışlıkla tuzağa düşmüş olan çiçek hastalığıdır. İki adam, buldukları kızın hastalık olduğunu bilmeden onu evlerine götürür ve ısınmasını sağlarlar. Kendisine gelen hastalık, iki adama yardımlarından dolayı teşekkür edip kabilelerine zarar vermeyeceğini belirtir. Jochelson’un tespitlerine göre Betil kabilesinden hiç kimse çiçek hastalığına yakalanmamıştır (Jochelson, 1924: 153).

Yukagirlerin çiçek hastalığına bakışları, Yakutların dünya görüşleriyle örtüşmektedir. Yakutlar, çiçek hastalığının Ruslara ait kötü/şeytani bir ruh olduğunu ve bir kadın suretinde Yakutlar arasına sızdığına inanırken, Yukagirler de “comoje-yo’u (ulu hastalık) olarak adlandırdıkları mezkûr hastalığın topraklarına Ruslar tarafından getirildiğine, dünyanın/toprağın dumanla kaplanmaya başladığına ve bunun neticesinde de insanların öldüklerine inanırlar. Yalnızca hastalığa yakalananların görebildiği bu şeytani ruh, inanişâ göre şamanların ağaçlara astıkları hayvan kürkleri gibi çeşitli sunu ve adaklarla hastalık ruhu bir nebze de olsa dinginlenebilmiştir (Jochelson, 1910: 27; karşı. Ksenefontov, 2011).

³ Yukagir panteonunda, alt dünyanın (gölgeler dünyası) en güçlü mitolojik şahsiyetinin de “sivri başlı dede” olduğun da hatırlatılmalıdır. İnanişâ göre sivri başlı dede, bütün *ku’kul*’ların başıdır ve oldukça tehlikelidir (bk. Polat, 2020).

⁴ Bu bağlamda Altaylılar arasından derlenen şu alkışta, kızamığa sebep olan ruhun da “ana” olarak adlandırıldığı dikkate alınmalıdır: *Şafak söktüğünde, / Doğan güneşin ışığında, / Şafuğın ilk ışığında, / Doğan güneşin ilk ışığında, / Ak saçı yapmaktayım, / Saygın Kızamık-ana!* (Lvova vd.2013: 59)

Willerslev'in belirttiğine göre Yukagir şamanları, hastalığın ruhuyla baş etmek için ona ağaçtan bir sunu hazırlamışlardır. Neredeyse ağaç boyutunda olan bu sunu, genç bir kız görünümündedir. Kolima Nehri'ne bağlı Şamanika Deresi'nin ağzına yerleştirilmiştir. Oyulmuş göz yuvaları, içine yerleştirilen siyah taşlarıyla, kostümüyle ve bütün özellikleriyle bu figür, canlı bir kadına benzetilmeye çalışılmıştır. İnanışa göre hastalığın ruhu bu figürü almış ve oğluyula evlendirmiştir. Bu gelişmeden sonra da hastalık Yukagirleri rahat bırakmıştır (Willerslev, 2012: 152). Bilindiği gibi Waldemar Jochelson, Yukagirlere ve çevresindeki yerli halklar (Koryak, Çukçi, Tunguz) üzerine en önemli çalışmaları yapan araştırmacılar arasındadır. Jochelson'un söz konusu figürü Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ne götürmek istemesinden sonra hastalık tekrar peyda olmuştur. Buna göre figürün (gelininin) götürülmek istenmesine sinirlenen çiçek hastalığı ruhu, Yukagirlere sinirlenmiş ve Kolima Nehri civarında yaşayan kabilelerden pek çok insanın ölümüne sebebiyet vermiştir (Jochelson, 1910; 1924). Willerslev'in belirttiğine göre bu durumdan Jochelson da etkilenmiş, kendisi Amerika'ya varmadan ortadan kaybolan figür, onun da bir dizi talihsizlikler yaşamasına neden olmuştur (Willerslev, 2012: 152).

Görsel 1: Yukagirlerin çiçek hastalığı tasviri Dyachkova-Duskulova çizimi (Zhukova, 1996: 74).

Çiçek hastalığının Sibiryalı halkları üzerindeki tek etki hastalık ve doğrudan hastalığın sebep olduğu ölümcüllük değildir. Bunun dışında kıtlık ve sosyal sorunlar da beraberinde gelmiştir. Lomidze'nin tespitlerine göre hastalık "ormanlara vuran büyük fırtınalar gibi" geldiğinde, insanlar çadırlarını terk etmişler, kışa doğru avcılar ava dahi çıkmamışlardır (Lomidze, 1987: 386). Yukagirler arasında derlenen Bakti-Kaan (*bakti-* Boğa) adlı bir anlatı, Yakutlarda olduğu gibi boğa suretindeki çiçek hastalığı ruhu ile ilgili mücadeleyi konu alır ve motif bakımından oldukça arkaik bir yapı barındırır:

Bir zamanlar Yakut'tan çiçek hastalığı gelmiş. Yerli halktan yedi, dışarıdan dokuz şaman, çiçek hastalığını doğuya doğru göndermeye çalışmışlar ama başaramamışlar. Çürümüş bir ağaçtan büyük beyaz bir boğa oyup, onu bir direğe bağlamışlar. Ama boğa, bir süre sonra büyümeye başlamış ve devasa boyutlara ulaşmış. Şamanların bir kısmı da boğaya dönüşmüşler. Bakti-Kaan, kızına "çürümüş boğa canlanıp büyümeye başladığında ipi kes" demiş ama kız korkusundan ipi kesememiş. Geriye kalan şamanların hepsi ölmüşler. Eğer kız ipi kesebilseymiş, çiçek hastalığı ağaç suretindeyken dizginlenebilirmiş ve orta dünyadan tamamıyla silinirmiş. Salgın ortaya çıktıktan sonra bu kız büyüyüp ve zengin olmuş. Çiçek hastalığı ona yardım edip bu suretle teşekkür etmiş. Kızın yilkısı ve sürüsü çokmuş. Yaşlanmaya başladığında sıkça dağlara gidip ayıya dönüşürmüş. Bir keresinde Evenlerden yedi hane bir araya gelip kızını öldürmüşler. Kızını kesmeye başladıklarında derisinin altından küpeler ve bilezikler çıkmış. Et kesilmeye devam ettiğinde kuzguna dönüşüp dağılmış. Yedi gün sonra da Evenlerin tamamı ölmüş. (Gurviç, 1974: 262-263)

Son olarak Waldemar Bogoras'ın XX. yüzyılın başlangıcında Yukagirler arasında derlediği çiçek hastalığı ile ilgili iki metin, şu şekilde aktarılabilir:

1.

Bir zamanlar yalnız başına yaşayan bir adam varmış. Bir keresinde kadının biri adamın yanına gelmiş. Kadın çiçek hastalığıymış. Epey uzun boylu, ince vücutlu, uzun ve keskin dişli ve gözleri parlayan kömür gibiymiş. Adama:

- Diğer insanlar nerede?
- Bilmiyorum.
- Nasıl bilmezsin? İnsan değil misin? Evde ve köyde yaşayan arkadaşların nerede?

- Yok, kendimi bildim bileli yalnız yaşıyorum.

Çiçek hastalığı adamla beraber kalmış. Her sabah ve her akşam yüksekçe bir ağaca çıkan kadın etraftan gelen sesleri dinlemiş. Bir keresinde kadın ağaçtan inip:

- Şu tarafta, doğuda. Sabahın erken saatlerinde öten demir zillerini duyuyorum. Gençler odun kesiyor, kızlar demir kovalarla su taşıyor. Günümüzde bile yaşlılar sabahın erken saatlerinde ve akşamın geç saatlerinde gençlerin odun kesmesini, kızların su taşımalarını yasaklamıştır. Herkes gündüz vakti suyunu ve odununu hazırlamalıdır.

- Oo! demiş çiçek hastalığı, demek ki o tarafta insanlar yaşıyor. Beni o insanlara götür.

- Seni nasıl götüreyim ki? Şurada kartavuşunusidik torbası var. İyisi mi onun içine gir de seni öyle götüreyim.

Çiçek hastalığı sidik torbasına girmiş. Adam hemen bir iple sidik torbasının ağzını bağlamış ve ocağın üstüne koymuş. Torba ocakta kurudukça içindeki hastalık da kurumaya başlamış. Gece gündüz sidik torbasını yırtmaya çalışsa da çıkmayı başaramamış. Bir süre sonra kadın buruş buruş olmuş ve geriye sadece kemiklerle kurumuş derisi kalmış. Sesi bile artık zar zor duyuluyormuş:

- Bırak da gideyim, diye boğuk bir fısıltıyla yalvarmış çiçek hastalığı. Söz veriyorum, hanenden ve soyundan kimseye dokunmam.

- Peki hanenden ve soyundan olanları nasıl tanıyacaksın?

- Hanenden ve soyundan olanlar küçük kırmızı püsküller taksınlar (Bu sebeple bizim boyumuz hala şapkalarına kırmızı püskül takarlar).

Bunun üzerine adam sidik torbasını açıp çiçek hastalığını çıkarmış. Kadın öylesine güçsüzmüş ki zar zor ayakta duruyormuş. Adam kadını bir tahtanın üstüne koyup nehrin akışına bırakarak “nereyi istersen oraya git. Nereye istersen oraya yerleş” demiş. (Bogoras 1918: 73-74)

2.

İndigirka Nehri yakınlarında çok büyük bir Yukagir köyü varmış. Köye de oldukça güçlü bir şaman yaşarmış. Bir keresinde davulunu çaldıktan sonra evinden çıkmış ve:

- Üstümüze büyük bir hastalık geliyor, daha önce hiç görmediğimiz bir hastalık, demiş.

Üç küçük patikanın birleşip geniş ve düz bir yola dönüştüğü bir yol ayrımı varmış. Şaman yol ayrımına varıp büyükçe bir ağacın köklerinin altına saklanmış. Orada öylece yatarken

hastalığın gelişini duymaya çalışmış. Meğer aynı yolda gelmekte olan üç kız kardeş varmış. Üç kız, kızıl ata biniyor, ateş gibi kırmızı paltolar giyiyor ve saçları da yıldırım gibi yanıyormuş. Kızlardan en küçüğü en büyüğüne:

- Bu kez nereye gidelim? diye sormuş. Ablası:

- Bu kez bensiz gidin. Yakınlarda bir Yukagir köyü var. Köyde de güçlü bir şaman yaşıyor. Onu öldürmek istiyorum. demiş. Ortanca kız:

- Alçak sesle konuşun, biri sizi duyabilir, demiş. En Büyük kız:

- Kim duyabilir ki? Etrafımızı saran geniş orman mı?

Ağacın kökleri altında saklanan şaman, söylenenlerin tamamını duymuş. Eve koşup hane halkına:

- Yemeği hazırlayın. Çiçek hastalığı yemek yerken gelecek, demiş. Daha sonra efsunla mühürlenmiş efsunlu demir kutusunu çıkarmış. Masaya, kendine yakın bir yere koymuş.

Yemek boyunca şamanın sol tarafına doğru kırmızı uzun saçlı bir kadın düşüp durmuş. En sonunda şaman kadını saçlarından yakalayıp kutuya koymuş. Kutunun ağzını kapatıp efsunla mühürlemiş.

- Şimdi büyük bir ateş yakın, demiş şaman insanlara.

İnsanlar da şamanın sözünü dinleyip büyükçe bir ateş yakmışlar ve kutuyu ateşe atıp tırmıkla itmişler. Bir süre sonra kutu kıpkırmızı olup parıldamaya başlamış. Kutudan feryada benzeyen bir insan sesi:

- Ne olur beni bırakın, dayanamıyorum, demiş. Şaman ise:

- Ha, demek dayanamıyorsun ha? deyip ateşi harlatmış. Böylelikle şaman üç gün üç gece kutuyu ateşte yakmış. Dördüncü gün kutudan cılız, tıpkı kırmızı bir tilkininki gibi sesler geliyormuş:

- Lütfen bırakın, dayanamıyorum, diyormuş. Şaman, köydeki diğer insanlara danışarak:

- Sizce ne yapmalıyım? Onu özgür bırakalım mı? diye sormuş. İnsanlar:

- Şaman olan sensin, en iyisini sen bilirsin. Bize düşmez. demişler.

- Pekala, demiş şaman.

Kutuyu açtığı anda yarı ölü, bitkin, kurumuş bir yaprak gibi bir demir bir kemik kalan kızıl kızı görmüş. Ona:

- Gidebilirsin ama (hastalık olarak) senin için tedavi şeklimizi unutma. Çiçek hastalığı:

- Unutmam ama çok yorgunum ve yürüyecek durumda değilim. Bana biraz yiyecek ve su verin, demiş.
- Kız üç gün orada kalmış ve insanlar ona yiyecek ve içecek vermişler. Sonra biraz kendisini toparlamış. Ormana gidip atını bulup dörtlüye gitmiş. Giderken de o köye bir daha dönmemeye yemin etmiş. Yol ayrımına vardığında kardeşleri iki gündür onu bekliyorlarmış:
- Nerede kaldın? diye sormuşlar. Büyük kız:
- Yukagir şamanı beni yakaladı ve neredeyse öldürüyordu. Demir bir kutuya koyup ateşe attı.
- Al işte! sana yüksek sesle konuşma dememiş miydin? Biri duyabilir dememiş miydin? demiş ortanca kız. Büyük kız:
- Doğru, demiştin. Peki siz neredeydiniz?
- Biz eğleniyorduk. Bir köydeki insanların tamamını yedik, bir diğerinde de yalnızca bir oğlanla bir kız sağ kaldı.
- Daha sonra üç kız kardeş yola koyulmuşlar. (Bogoras 1918: 74-75)

Sonuç

Yukarıda aktarılan inanış, uygulama ve metinlerin en erken XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı açıktır. Nitekim özellikle çiçek hastalığının Sibiryada etkisinin hissedilme tarihi XVII. yüzyılların ikinci yarısıdır. Bu durum, kaosu kozmosa dönüştürmek gibi temel bir işlevi olan mitolojinin ve onun dinamiklerinin yeniden ele alınmasını sağlar. Keza oldukça iptidai dönemlerden günümüze sürdürülmekte olan mitoloji, salgın gibi sosyal ve kritik bir meseleyi yeniden işleyerek ve kozmosa dönüştürerek ona bir çözüm sunar. Bu çözüm de beraberinde mitolojinin dinamik ve güncel bir yapıda tezahür ettiğini ortaya koyan oldukça önemli bir bulgu olarak görülmelidir.

Öte yandan ele alınan halklarda özellikle “ana” yahut dişi olarak adlandırılan çiçek hastalığının ruhunun, Rus panteonuna ait bir varlık olarak görülmesine rağmen erken dönem Türk kültürünün Tanrıça fikriyle yeniden şekillendirilmesidir. Bu durum, erken Tunç çağından itibaren ataerkil döneme doğru evrilen Türk mitolojisiyle paralel bir şekilde izah edilebilir. Nitekim “koruyucu” (hami) özellikleri barındıran ve umumi görüşe göre “Umay” tipi altında tezahür eden “ana” motifi, yer-su, ateş ve ağaç kültürüyle müşterek özelliklere sahiptir. Hastalık bağlamında bu ortaklık göz önünde bulundurulduğunda belirginleşen karakteristik yapı, mitolojide kötü ve iyi ayrımının olmadığı ve bu suretle “hürmet gösterildiği takdirde koruyan” bir olağanüstü algısının hastalık ruhları için de geçerli olduğu ifade edilmelidir.

Son olarak Yakut ve Yukagirlerin salgın hastalıklarla ilgili inanış, anlatı ve uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alındığında, müşterek bir dünya görüşünden bahsetmek mümkündür. Her iki topluluğun da dış etkilere büyük oranda kapalı tarihsel bir izolasyon süresi yaşamaları ve Yukagirler için bu sürenin en az bin yıl kadar sürmesi bu bağlamda oldukça değerlidir. Nitekim dilin izole gelişimi ve dolayısıyla müşterek kelimelerin olmayışı bir yana, geleneksel dünya görüşü bu bağlamda müşterek düzlemde gelişim göstermiştir. Keza aynı dünya görüşünün izlerine Altay, Hakas, Tuva, Şor ve diğer Sibirya Türklerinde de rastlamak mümkündür.

Kaynakça

- Aleksevey, N. A. (2013). *Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi*. Ergun, M. (Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Karadavut, Z. ve Meyermanova, J. (Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Bogoras, W. (1902). The Folklore of Northeastern Asia, as Compared with That of Northwestern America. *American Anthropologist (New Series)*, 4 (4), 577-683.
- Bogoras, W. (1918). *Anthtopological Papers of the American Museum of Natural History, Vol. XX, Part 1: Tales of Yukaghir, Lamut and Russianized Natives of Eastern Siberia*. New York: Order of the Trustees.
- Crosby, A. W. (2008). Smallpox. *The Cambridge World History of Human Disease*. Cambridge: Cambridge University Press, 1008-1013.
- Cruiskshank, J. ve Argounova, T. (2000). Reinscribing Meaning: Meaning and Indigenous Identity in SakhaRepublic (Yakutia). *ArcticAnthropology*, 37 (1), 96-119.
- Çobanoğlu, Ö (2012). Türk Mitolojisinde Al Dini ve Okra İlişkisi. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi Cilt 2* içinde (s. 981-986). Ankara: AYK.
- Duranlı, M. (2019). *Sibirya'nın Sönen Işığı: Yukagirler ve Masalları*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm: İkel Esrime Teknikleri*. Birkan, İ. (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fenner, F. vd. (1988). *Smallpox and its Eradication*. Geneva: World Health Organization.
- Finer, Kim R. (2004). *Deadly Diseases and Epidemics: Smallpox*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.

- Gurviç, İ. S. (1974). Kutsko-Yukagirskie Predaniä Ob Ospe. Osipovich Long, B. (Ed.). *Sotsial'naya Organizatsiya I Kul'tura Narodov Severa* içinde (s. 249-270). Moskova: Izdatel'stvo Nauka.
- Hoppal, M. (2019). *Avrasya'da Şamanlar*. Bayram, B. ve Çapraz, H. Ş. Ç. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Huremovic, D. (2019). Brief History of Pandemics (Pandemics Through History). Huremovic, D. (Ed.). *Psychiatry of Pandemics: A Mental Health Reponse to Infection Outbreak* içinde (s. 7-35). Switzerland: Springer International Publishing.
- Jimenez, A. C. ve Willerslev, R. (2007). An Anthropological Concept of the Concept: Reversibility among the Siberian Yukaghirs. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13 (3), 527-544.
- Jochelson, W. (1910). *The Jesup North Pacific Expedition Volume IX, Part I: The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*. Leiden: E. J. Brill.
- Jochelson, W. (1924). *The Jesup North Pacific Expedition Volume IX, Part II: The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*. Leiden: E. J. Brill.
- Jochelson, W. (1926). *The Jesup North Pacific Expedition Volume IX, Part III: The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*. Leiden: E. J. Brill.
- Jukova, L. N. (2012). *Ocherki Po Yukagirskoy Kulture 2*. Novosibirsk: Nauka.
- Ksenefontov, G.V. (2011). *Yakut Şamanlığı*. Bağcı, A. (Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Kulakovsky, A. E. (1923). Material Dla İzuçenia Verovaniy Akutov. Prince, I. (Ed.). *Zapiski Yakutskogo Krayevedcheskogo Geograficheskogo Obshchestva* içinde (s. 25-29). Yakutsk.
- Kurilov, G. (2005b). *Folklor Yukagirov*. Moskova: Novosibirsk: Nauka.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca Türkçe Sözlük I (A-N)*. Karaağaç, G. (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lomidze, G. I. (1987). *Pod Polärnumi Sozvezdiämi*. Yakutsk: Prince.
- Lvova, E. L. vd. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşler I: Kâinat ve Zaman-Nesneler Dünyası*. Ergun, M. (Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Nikolaeva, I. (2006). *A Historical Dictionary of Yukaghir*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Okladnikov, A. L. (1975). *Yukagiri (İstoriko – Etnografiçeskiy Oçerk)*. Novosibirsk: Sibirskoe Otdelenie.
- Polat, İ. (2020). *Yukagirler (İnanış, Gelenek, Amlatı)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları (baskıda).
- Priklonsky, V. L. (1891). Tri Godav Äkutskey Oblasti. *Jivaä Starina III*. Yakutsk.
- Prokofyeva, Y. D. (2014). *Sibiryä Halklarının Şaman Kostümleri*. Bağcı, A. (Çev.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Samal, J. (2014). A Historical Exploration of Pandemic of Some Selected Diseases in the World. *International Journal of Health Sciences and Research*, 4 (2), 165-169.
- Togulukov, V. A. (1979). *Kto vi Yukagir?*. Moskova: Nauka.
- Willerslev, R. (2012). *On the Run in Siberia*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Williams, G. (2010). *Angel of Death: The Story of Smallpox*. New York: Palgra ve Macmillan.
- Worboys, M. (2017). Contagion. (Ed.) Mark Jackson. *The Roudledge History of Disease* içinde (s. 70-89). New York: Routledge.
- Zhukova, L. N. (1996). *Religiya Yukagirov Yazycheskiy Panteon*. Yakutsk: Izdvo Yakutskogo Gosuniversiteta.